

Oncomfortabel, menselijk, afgestemd: De enige vooruitgang waar we voor kunnen vechten

I Inleiding: het comfortabele denkraam

Instagram is voor mij een plek van oprechte ontspanning. Niet omdat ik het doomscrollen tot een minimum heb beperkt (heb ik niet), maar omdat ik mezelf in een nauwkeurig samengestelde belevingswereld begeef. Ook wel een comfortabel, warm bad van herkenning. Mijn tijdlijn bestaat uit foto's van bibliotheken, fragmenten uit boeken of films die ik al ken of die verdwijnen op 'de lijst', de standaardverzameling absurdistische reels en memes. Politieke analyses, als ik ze tegenkom, zijn gestoeld op solidariteit en compassie en kunnen rekenen op een instemmende knik. Ik word niet uitgedaagd, niet geconfronteerd met andersdenkenden. Heerlijk, vindt de mens in mij.

Voor de filosoof wringt het.

Zo vraag ik me regelmatig af of de politieke posts die ik voorbij zie komen wel bereiken wie ze moeten bereiken, of dat ze rondgaan in kringen die er toch al dezelfde opvattingen op nahouden. Dat ze hoogstens blootleggen wie er nóg activistischer kan zijn, nóg moreel scherper. Ik zal mensen nooit ontmoedigen het goede te (willen) doen, en om daarin steeds verder te gaan. Integendeel. Wel vrees ik dat de fenomenen *echo chambers* en 'bubbels' (excuseer de clichés) een probleem zijn op grotere schaal dan alleen social media. In een wereld waarin polarisatie groeit en de bereidheid om te verzoenen en constructief samen te werken afneemt, kunnen we het ons niet veroorloven om alleen in onze eigen waarheidskringen te verkeren. Met name omdat we overduidelijk samen aan de bak moeten.

II Diagnose: hoe vooruitgang haar aantrekkingskracht verloor

De redenen waarom mensen het in het beste geval met elkaar oneens zijn, en elkaar in het slechtste geval dehumaniseren, liggen zelden alleen in een conflict van feiten. Het is verleidelijk om te denken dat we elkaar met informatie kunnen overtuigen, dat de ander beter zou doen als hij maar beter wist. Dat we elkaar het licht kunnen laten zien als onze

argumenten maar sterk genoeg zijn en de urgentie genoeg benadrukken. Maar zulke boodschappen landen alleen als de ontvanger beschikt over de mentale ruimte en een narratief waarin andere perspectieven kunnen worden opgenomen. Wanneer verandering wordt ervaren als bedreiging – economisch, cultureel of existentieel – kan een meningsverschil al snel uitmonden in verlies van verbinding, wantrouwen, defensiviteit. In het gevoel niet zichzelf te kunnen zijn zonder hier moreel of persoonlijk voor veroordeeld te worden. Verbittering is een veelvoorkomend gevolg, evenals een gebrek aan handelingsbereidheid om als gemeenschap samen te streven én te werken.

Des te schrijnender is deze dynamiek omdat onze onderliggende verlangens universeel zijn: bestaanszekerheid voor onszelf en onze naasten, erkenning, het gevoel invloed te hebben op zowel het leven dat we leiden als de wereld waarin we dat doen. Kortom: in de grote lijnen willen we exact hetzelfde. Juist daarom is het problematisch dat de sociale voorwaarden om deze verlangens gezamenlijk na te streven steeds vaker ontbreken.

III Vooruitgang: een definitie

Net zoals bij elk filosofisch project is ons startpunt een definitie. Om zo neutraal mogelijk te blijven, kan vooruitgang worden gedefinieerd als een beweging ‘naar voren’, naar een eindpunt waar het ‘beter’ is dan waar we ons nu bevinden. Weinig werkbaar, nog. Maar voor een brede steun voor maatschappelijke verandering, ongeacht diepe verdeeldheid in wereldbeelden, is een begrip van vooruitgang nodig dat in zekere zin universeel is. In andere woorden: we hebben een vorm van vooruitgang nodig waartegen niemand in principe zou moeten hoeven ageren.

Het moge duidelijk zijn dat dit geen eenvoudige opgave is. Ogenscheinlijk zelfs een onmogelijke, omdat we niet ontkomen aan normatieve invulling. Maar in theorie zijn slechts twee voorwaarden essentieel om vooruitgang voorbij een lege, procesmatige definitie te tillen.

Twee pijlers

Ten eerste moet het begrip de tand des tijds doorstaan en stand kunnen houden in verschillende historische contexten. Vooruitgang is in deze zin altijd verbonden geweest met efficiëntie, effectiviteit en kennisontwikkeling. Technologische, medische, wetenschappelijke en organisatorische mogelijkheden helpen de mens om problemen beter, sneller of met

minder schade op te lossen dan voorheen. Zonder kenniscroei en organisatorische effectiviteit blijft van maatschappelijke ontwikkeling immers weinig over dan wensdenken.

Maar ook de ontwikkeling van kennis en mogelijkheden krijgt geen vorm zonder visie. De tweede pijler van vooruitgang is daarom een gedeelde oriëntatie op samenleven: een onvermijdelijk normatieve dimensie die op zichzelf een voorwaarde vormt voor verdere vooruitgang. Ze is relationeel in plaats van voorschrijvend, biedt ruimte voor tegenstellingen en ontnemt ons de voedingsbodem voor structurele vervreemding. Bovendien impliceert ze een staat die collectief profijt oplevert. En waar we zelfs evolutionair en biologisch op afgesteld zijn.

Harmonie.

Eens zijn is hier niet het punt, warme gevoelens koesteren evenmin. Bij harmonie gaat het om verbondenheid, eenheid, een balans die houdbaar is op de lange termijn. Om de definitie volledig te maken alvorens in voorwaarden en precieze betekenis te duiken, volstaat voor nu een onderscheid in drie onderling verweven dimensies:

- harmonie in en met onszelf (innerlijke rust en handelingsruimte);
- harmonie tussen mensen onderling (verdraagzaamheid en wederzijdse erkenning);
- en harmonie tussen onszelf en de natuurlijke wereld waarmee we leven (leefbaarheid op de lange termijn).

Het goede nieuws: dit klinkt utopischer dan het is.

IV En nu vooruit: het belang van (ervaren) erkenning en autonomie

Met oom Hans aan de kersttafel

Menig lezer zal zich de afgelopen periode aan de kersttafel hebben geërgerd aan een bot, ongenueanceerd, mogelijk beschonken familielid. De oom die je in het beste geval ‘helpt’ door te zeggen dat het nu toch eindelijk eens tijd wordt dat je iemand vindt, en die in het slechtste geval – na een extra paar glazen – verkondigt dat het land ‘vol’ is, dat ‘je tegenwoordig ook niks meer mag zeggen’, dat zijn generatie het aanzienlijk slechter had. Zo niet, *lucky you*; waarschijnlijk ben je in de minderheid.

Maar nu wil de advocaat van de duivel weten: wat gebeurt er aan de andere kant van deze feestelijk gedekte tafel? Wat maakt dat iemand zich vastklampt aan dit soort uitspraken, zelfs wanneer ze zichtbaar weerstand oproepen?

Hier speelt waarschijnlijk meer dan alleen een plagerijtje of een meningsverschil. Onze fictieve oom Hans ziet heus de blikken, voelt de spanning, hoort zijn eigen woorden harder klinken dan bedoeld. Terugkrabbelen voelt als gezichtsverlies, tegenover zichzelf en de rest van het gezelschap. Wat volgt is geen echte poging om gelijk te halen, maar om zichzelf overeind te houden. Onder de stelligheid schuilt het gevoel dat ‘zijn wereld’ tussen zijn vingers door glipt. Woorden die hij zijn hele leven gebruikte, zijn ineens problematisch geworden; wat voor hem nooit vanzelfsprekend was, lijkt door nieuwe generaties als recht te worden opgeëist. Hij drukt zich niet langer uit, maar begint zich te verdedigen. En wanneer zijn uitspraken worden bekritiseerd, voelt dat niet als kritiek op ideeën, maar als afwijzing van zijn manier van zijn, zijn levenservaring, zijn houvast.

Misschien gebeurt dit grotendeels onbewust. Misschien ontbreken deze achterliggende motivaties zelfs helemaal. Maar het belangrijkste is dit: voor oom Hans is dit de realiteit zoals hij die ervaart. En daar ligt het knelpunt. Vooruitgang stukt immers niet waar mensen ongelijk hebben, maar waar hun ervaren werkelijkheid geen erkenning vindt.

De kersttafel als metafoor voor de samenleving is problematisch om verschillende redenen, maar legt wel een belangrijk mechanisme bloot: onenigheid en harmonie hebben zelden te maken met een conflict van feiten, en vaker met een (ervaren) aantasting van erkenning en autonomie.

Erkenning en autonomie als politiek wezen

Deze ervaren aantasting is zelden uitsluitend interpersoonlijk, maar wordt mede geproduceerd door de maatschappelijke context waarin we leven. In het publieke debat domineren scherpe oneliners en wij-zij-denken; de burger wordt veelal gezien als kandidaat om te overwinnen, in plaats van serieus genomen als autonoom subject met eigen inbreng. Dat gevoel verdiept zich wanneer dezelfde overheid die normen en regels stelt, tegelijk tekortschiet in bescherming of bestaanszekerheid. Wel onderwerping, geen invloed. Nog afgezien van de vraag of deze ervaring feitelijk gegrond is, is de beleving alleen genoeg om

een mens wantrouwend te maken. Wat rest is afscheiding: in overtuigingen, in groepen, in identiteiten. Polarisation is in die zin geen moreel falen, maar een logische reactie op ervaren uitsluiting. Een begrijpelijke, zelfs.

Een nieuwe blik op vooruitgang

De concrete uitwerking hiervan in verschillende facetten van de samenleving wordt bij voorkeur uitgedacht door mensen met meer relevante kennis en vaardigheden dan ik. Wel kunnen alvast kaders worden geschept, gestoeld op de aannames dat 1) we als mensen, ondanks diepe verschillen in overtuigingen en levenswijzen, gemeenschappelijke basisbehoeften hebben en willen toe bewegen naar een wereld waarin we deze vervuld zien; 2) we bereid zijn hiervoor samen te werken en tegenstellingen te verdragen, mits dat betekenisvol en niet bedreigend voelt.

Allereerst heeft deze benadering van vooruitgang consequenties voor de manier waarop we de politieke en maatschappelijke dialoog inrichten. Als het een gezamenlijk project moet zijn, kan het debat niet uitsluitend functioneren als arena voor morele profilering. Er is ruimte nodig voor gesprekken waarin luisteren niet automatisch wordt opgevat als instemming en twijfel niet als zwakte. Oordeelvrije dialoog kan klinken als naïef ideaal, maar is een voorwaarde om verschillen hanteerbaar te houden in een samenleving die fundamenteel pluralistisch is. Hier ligt evenzeer een taak voor media, opiniemakers en kunstenaars die het maatschappelijk gesprek vormgeven. Wie consequent spreekt in termen van kampen, morele zuiverheid of historische winnaars en verliezers, draagt bij aan vervreemding, zelfs wanneer de intenties progressief zijn. Erkenning vraagt niet om gelijk geven, maar om het zichtbaar maken van de mens achter de opvatting.

De opdracht voor de overheid en anderen die daadwerkelijke invloed hebben op het leven van mensen is groter; met de macht om (gevoelens van) erkenning en autonomie te beïnvloeden komt verantwoordelijkheid. Autonomie en erkenning groeien niet uit perfect beleid, maar uit nabijheid, transparantie en uitlegbaarheid. Uit een verhaal waarin mensen zichzelf kunnen herkennen. Wanneer beleid structureel wordt ervaren als iets wat mensen overkomt, verdwijnt niet alleen vertrouwen, maar ook de bereidheid tot een constructieve houding en verantwoordelijkheid. Laat dit nu juist belemmerend werken voor vooruitgang.

Ten slotte vraagt deze visie op vooruitgang iets van onszelf. Tegenstrijdigheid verdragen betekent accepteren dat niet elk standpunt normatief beoordeeld moet worden of mogelijk bedreigend is. Moreel absolutisme, groepsdenken en wantrouwen jegens instituties bieden houvast en overzicht, maar reduceren ook de wereld tot iets ongenueanceerds en beheersbaars. Wie de ander primair benadert als drager van een verwerpelijke overtuiging, sluit het gesprek voordat het begonnen is. Het loslaten van die reflex is dan geen teken van morele vrijblijvendheid. Het getuigt van volwassenheid in een samenleving waarin met verschillen moet worden gewerkt, in plaats van ertegen.

V Conclusie: een toekomst voor mens en filosoof

De scrollende Instagrammer in mij heeft ook regelmatig de behoefte om een digitale stoel naar oom Hans te gooien. Als mens ben ik moe, boos, ongeduldig. Ik snap de reflex om afstand te nemen, om gesprekken te laten doodbloeden, om te denken: hoe kan ik hier in vredesnaam rustig onder blijven? Tegelijkertijd is dat precies het punt waarop de filosoof in mij rechtop gaat zitten. Niet omdat ik aan mijn eigen opvattingen twijfel, maar omdat ik ervan overtuigd ben dat we onder de juiste voorwaarden willen samenwerken en zelfs bereid zijn daar comfort en harde overtuigingen voor in te leveren.

Dat vraagt geen naïef mensbeeld. Integendeel: mensen zijn, zoals Aristoteles al stelde, politieke wezens. Geneigd tot betrokkenheid, tot samenwerking, betekenis voorbij het eigen belang. Dat die neiging vaak omslaat in verbittering of terugtrekking, duidt niet op moreel falen. Veel mensen bedoelen het goed, maar handelen vanuit angst, uitputting of verlies van grip. In zo'n context biedt een versimpeld wereldbeeld houvast. Begrijpelijk. Maar tegelijkertijd een doodlopende weg.

De kern van mijn betoog laat zich dan ook eenvoudig formuleren:

1. Een definitie van vooruitgang waarmee ieder het redelijkerwijs eens kan zijn, benadrukt kennisontwikkeling, nieuwe mogelijkheden en harmonie.
2. Vooruitgang vraagt om gezamenlijke wil.
3. Gezamenlijke wil vraagt om harmonie.
4. Harmonie veronderstelt het vermogen verschil te verdragen.
5. Dat vermogen ontstaat alleen waar mensen zich niet gedwongen maar gezien voelen, en wanneer zij autonomie ervaren.

Vooruitgang herwint niet haar aantrekkingskracht door het formuleren en afdwingen van bepaalde normen, maar door de voorwaarden te scheppen waaronder mensen haar gezamenlijk willen dragen.